

אתגרים והזדמנויות לעזה: מבט מהים התיכון

סיכום כנס, מאי 2020

רצועת עזה מהווה מוקד ייחודי המפגיש פוליטיקה אזורית, סכסוך צבאי ופוליטי, משבר הומניטרי, סוגיות של דין בינלאומי, אתגרי סביבה ואנרגיה, שאלות של פיתוח ושיתוף פעולה ועוד. מגיפת הקורונה לא פסחה גם על עזה – לעיתים מעצימה את האיומים ולעיתים מספקת הזדמנויות חדשות. רבים מתייחסים לעזה כסוגיה מזרח תיכונית או ישראלית-פלסטינית, אולם עזה גם שוכנת לחופו של הים ומהווה חלק ממזרח אגן הים התיכון. בחינת הסוגיות השונות הנקשרות לעזה דרך הפריזמה של הים התיכון, מספקת תובנות חדשות, ומציעה חלופות להתנהלות והזדמנויות. ב-4 במאי 2020 קיימו מיתווים - המכון הישראלי למדיניות-חוץ אזורית, בית הספר לקיימות במרכז הבינתחומי והמרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית באוניברסיטת חיפה כנס מקוון שהוקדש למצב בעזה מנקודת מבט ים תיכונית, עם דגש על היבטים גיאופוליטיים וכלכליים אזוריים. מסמך זה מסכם את עיקרי הדברים שנאמרו בכנס. לצפייה בכנס, אותו הובילו פרופ' שאול חורב, ד"ר שירי צמח שמיר וד"ר רועי קיבריק, [לחצו כאן](#).

פרופ' שאול חורב, ראש המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית באוניברסיטת חיפה: משבר מגפת הקורונה מזמן לישראל אתגרים רבים להתמודד אתם ובמיוחד בתהליך היציאה מהמשבר. האתגרים כוללים בין היתר איומים הקשורים לתחומי הכלכלה והחברה, ולצידם גם הזדמנויות שחשוב לנצלן. ההיסטוריה רצופה מקרים שהזדמנויות הוחמצו, לצד הזדמנויות שנוצלו והצליחו. תוכנית מארשל שיזמה ארה"ב ב-1946 לשיקום אירופה לאחר מלחמת העולם השנייה, היא דוגמה טובה לניצול הזדמנות. המרחב הימי של רצועת עזה מזמן הזדמנויות רבות שאחת מהן היא בניית נמל מים עמוקים בעזה, נמל שיהיה בריבונות פלסטינית, יזכה למימון בינלאומי ושיסידורי הביטחון שבו יכתבו על ידי ישראל, היא אחת הדוגמאות לכך. לא צריך להתנות את הפרויקט בהסדר כולל, וייתכן שדווקא פעילות מלמטה' (כפי שנעשה בימים אלה בתחום ההתמודדות הרפואית עם הנגיף), היא שתביא לשיפור במצב הכלכלי ותסלול בהמשך את הדרך לפתרונות מדיניים.

ד"ר נמרוד גורן, ראש מכון מיתווים: בשנים האחרונות, אגן הים התיכון הופך מרכזי יותר ויותר במדיניות-החוץ הישראלית. ישראל מכוננת בו בריתות חדשות, שותפה למסגרות אזוריות שנוצרות, ומקדמת במסגרתו קשרים עם מדינות ערב שכנות. גם רצועת עזה היא חלק מאגן הים התיכון, והסתכלות עליה דרך זווית זו מייצרת הזדמנויות מדיניות וכלכליות לשיפור המצב ברצועה, באופן שירחיק הסלמה ויקדם שלום. הפתרון למצב בעזה צריך להיות מדיני, להתמקד ברשות הפלסטינית ולא בחמאס, ולקדם איחוד פוליטי מחודש של הרצועה עם הגדה המערבית – תנאי חיוני להשגת פתרון שת-המדינות. הזירה הים תיכונית מאפשרת לעודד זאת, בין היתר, דרך קידום נמל ימי בעזה, פיתוח שדה הגז שלחופי הרצועה, ורתימת הברית של ישראל עם יוון וקפריסין – כמו גם את החברות הישראליות והפלסטיניות בפורום הגז הים תיכוני שהוקם בקהיר – לקידום שלום ישראלי-פלסטיני.

ח"כ רם בן ברק, יש עתיד-תל"ם: היעד הראשון של ישראל בעזה צריך להיות להחליף את שלטון החמאס בשלטון של הרשות הפלסטינית. ואולם, המצור על עזה גורם לכך שהכלכלה העזתית לא יכולה להתפתח, ולכן במקביל למאמצים להחליף את החמאס, צריך לייצר כבר עכשיו תנאים שיאפשרו כלכלה נורמלית בעזה. נמל ימי בעזה יכול לסייע לכך. מבחינה ביטחונית – צריך להחליש את החמאס; מבחינה כלכלית – צריך לחזק את האוכלוסייה בעזה. זאת, כדי שבבוא היום הרשות הפלסטינית תיקח את המושכות בעזה, ואז אפשר יהיה להגיע להסדרים מדיניים. קפריסין יכולה להיות חלק ממהלך להקמת נמל ימי בעזה, ואפשרויות בכיוון זה כבר נידונו בעבר.

ח"כ לשעבר קסניה סבטלובה, מכון מיתווים והמכון למדיניות ואסטרטגיה במרכז הבינתחומי: אין מנוס מהחזרת שלטון הרשות הפלסטינית לרצועת עזה. רק מהלך מדיני כולל עם הרשות, ובתמיכת העולם ומדינות ערב, ייתן מענה לצרכים הבסיסיים של תושבי עזה – מים, חשמל וטיהור שפכים. הכל מתחיל ונגמר בעניין המדיני. אפשר לייצר הרבה פתרונות לעזה, אבל עד פתרון הבעיה המדינית – הם לא יהיו רלבנטיים. אני לא מאמינה שאפשר להגיע עם החמאס להסדרה יציבה מספיק שתאפשר קידום פרויקטים נרחבים. פרויקטים קצרים יחסית – כמו בנושא החשמל – אפשר לקדם. אבל בכל הנוגע לנמל ימי וכד' – זה לא יילך. הסיוע הקטרי מאפשר לעזה לשרוד בקושי. התקדמות מעבר לכך מצריכה פרטנר אחר לגמרי, את הרשות הפלסטינית. היו בעבר חברות בינלאומיות, כולל מהמפרץ, שתכננו בניית נמל בעזה. ברגע שחמאס עלה לשלטון בעזה, כל התכניות נגוזו. חמאס – גם לדעת פלסטינים רבים בעזה – הוא כרגע המכשול הגדול ביותר, לא רק לנמל, אלא גם לאספקת חשמל בעזה ולטיהור שפכים שם.

ד"ר עידו זלקוביץ', המכללה האקדמית עמק יזרעאל, מכון מיתווים ומרכז עזרי באוניברסיטת חיפה: נמל ימי שפותח את רצועת עזה לעולם הוא דבר חשוב, בייחוד לאור המציאות הכלכלית החריפה בעזה. רעיון הקמת הנמל הופיע כבר בהסכמי אוסלו, במטרה לתמרץ התקדמות. כיום, ההיתכנות להקמת נמל שכזה היא נמוכה. תנועת החמאס מבינה זאת. מה שחשוב לה בראש ובראשונה זה שרידות שלטונה. הסדרה בעזה היא רק פתרון ביניים, שלא יאפשר הקמת נמל ימי. דרוש הסכם מדיני כולל, בדיאלוג עם הרשות הפלסטינית ובהחזרת הרשות לעזה – בין אם דרך הידברות פנים-פלסטינית או כתוצאה של מאבק צבאי בין ישראל לחמאס. כל עוד החמאס שולט בעזה, לא סביר שיוקם נמל בעזה. בישראל וברשות הפלסטינית כאחד – לא ירצו לתת לחמאס ניצחון סמלי שכזה. אם בהמשך ייווצרו נסיבות שיאפשרו הקמת נמל, סביר שסין תרצה למלא תפקיד מרכזי בבנייתו וניהולו.

תניה הרי, מנכ"לית ארגון גישה: אין פתרון לעזה ללא פתרון מדיני, שיקלו את סיוע הכיבוש, את הסרת הסגר וחופש תנועה לתושבים. השליטה המתמשכת של ישראל על עזה מולידה גם חובות כלפי תקינות חייהם של תושבי הרצועה. ישראל מנסה לנהל את סוגיית עזה, ולא לפתור אותה. 70% מאוכלוסיית הרצועה מתחת לגיל 30. שיעור האבטלה אצל הצעירים האלה, לפני הקורונה, הוא 60%. ישראל צריכה להציע לצעירים האלה אופק ותקווה. כתגובה למשבר הקורונה, ישראל מוצאת דרך להכניס את הציוד הנדרש לעזה. כשיש אינטרס, ישראל עושה זאת. על ישראל להגן על פעילות כלכלית מרבית בעזה בזמן המשבר. ישראל יכולה וחיבת לאפשר גישה בטוחה ורצופה לים לדייגי עזה, היא יכולה לאפשר כניסת מוצרים החיוניים לתעשייה המקומית, ולאפשר יציאה של מגוון יותר רחב של סחורות. היא חייבת לחדול מריסוס קוטלי עשבים סמוך לגדר. בחלוף משבר הקורונה, צריך להסיר מגבלות על תנועת אנשים וסחורות מעזה ואליה רק בכפוף לבדיקות ביטחוניות. חזרה ל"שגרה" פסולה אינה אופציה.

השגריר בדימוס מיכאל הררי, מכון מיתווים והמכללה האקדמית עמק יזרעאל: שאלת המדיניות הרצויה של ישראל מול רצועת עזה נמצאת על המדוכה זמן רב. מעשית, ישראל בחרה מדיניות של הסדרה על פני הכרעה של שלטון החמאס. מדובר במדיניות של הכלה תוך ניסיון לשפר את המצב הכלכלי ברצועה. ההתפתחויות באזור בשנים האחרונות מספקות לישראל זווית חדשה, שעשויה לסייע בקידומה של הסדרה – המטריה האזורית. ביטויה המדיני הוא פורום הגז הים תיכוני שהוקם לפני כשנה בקהיר. מערכת היחסים הקרובה ומפגש האינטרסים עם מצרים והמארז האזורי החדש יכולים לסייע בפיתוח שדה הגז הפלסטיני, השוכן מול רצועת עזה, שדה "מרין". פיתוח השדה כעת, תחת המטריה האזורית, יכול לשנות מן הקצה את המצב הכלכלי בגדה המערבית וברצועת עזה, להשיב את הרשות הפלסטינית לעמדה קדומנית מול הרצועה, לסייע בקידום הסדרה ולהוסיף פן חזוני לאזור.

תא"ל במיל. יוסי אשכנזי, המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית באוניברסיטת חיפה: היבטים כלכליים וגיאופוליטיים נותנים את הטון במערכת האזורית ומחדדים את השאלה, האם יש, אם בכלל, לדון עם הפלסטינים על מתן מעבר מים בינלאומיים לרצועת עזה בדרך למציאות הסכמית, או שמא ליצור תחילה את אותה מציאות ורק במסגרתה לאפשר התנהלות סחר ימי כזו או אחרת. בשבע החלופות הקיימות למעבר מים בינלאומיים לרצועת עזה, נבחנו מגוון פרמטרים ובהם עלות ההקמה,

היבטי הביטחון למדינת ישראל, סממני הריבונות לפלסטינים, מידת 'ההפיכות' של הפתרון (ותג המחיר בשל כך), מידת מעורבות שחקנים בינלאומיים אחרים בכל אופציה, ועוד. מומלץ לצד הישראלי לבחור בחלופה המעצימה את התוחלת הכלכלית שתקבלנה הן הרצועה והן ישראל, הואיל ופתרון בעל ערך מוסף כלכלי, טומן בחובו סיכוי לפתרונות ארוכי טווח, גם בתחומים אחרים.

יצחק גל, מכון מיתוים: יש לייצר מרחב שיתוף פעולה כלכלי בין רצועת עזה וצפון סיני. מרחב זה יפעל תחת הסכם כלכלי פלסטיני-מצרי בחסות בינלאומית, ללא כל שינוי במעמד המדיני ובריבונות. ההסדרים הכלכליים, המשפטיים, המנהליים והאחרים המוצעים עבור מרחב כלכלי משותף זה נשענים על ניסיון מוצלח של עשרות שנים במרחבי שיתוף פעולה כלכלי באזורים שונים בעולם. בין צפון סיני ורצועת עזה יש סינרגיה כלכלית. הם משלימים אחד את השני ויוצרים, במשולב, מרחב עם פוטנציאל כלכלי גדול פי כמה מאשר כל אזור בפני עצמו. רצועת עזה, מרכז עירוני גדול עם כוח עבודה משכיל, תשמש כמרכז העסקי והפיננסי של מרחב שיתוף הפעולה הכלכלי. בשטחים הגדולים והפנויים של צפון סיני יוקמו תשתיות מים וחשמל, נמלי ים ואוויר בינלאומיים גדולים ומרכזי תעשייה כבדה. מרחב שיתוף הפעולה הכלכלי המוצע יהיה גורם משנה מציאות. הוא יהווה מנוע צמיחה רב עוצמה עבור רצועת עזה וחצי האי סיני כאחד, וכנגזרת מכך יהיה עוגן של יציבות כלכלית ופוליטית בשני אזורים רגישים אלו.

ד"ר סאמי מיעארי, אוניברסיטת תל-אביב ומנכ"ל הפורום הכלכלי הערבי: זעזועים כלכליים שליליים בשוק התעסוקה בעזה היוו מניעים חשובים לאלימות באינתיפאדה השנייה. צמצום התעסוקה בסקטור הפרטי ביישובים אשר הושפעו ממסחר פלסטיני נמוך עם ישראל במחצית השנייה של שנות התשעים נקשר עם רמה גבוהה של אלימות באינתיפאדה השנייה. בנוסף לכך, הגביר צמצום היצוא הסקטוריאלי לישראל את הסבירות להתלקחות האלימות ביישובים הפלסטינים שהיו תלויים יחסית בסקטור מסוים. תובנות אלו מהמחקרים מצביעות על חשיבות המסחר הפלסטיני עם ישראל כדרך להפחתת ההסתברות לאלימות פוליטית, גם בעזה. מצד שני, תלות זו בישראל מרמזת על חשיפה גבוהה של המגזר הפרטי הפלסטיני לזעזועים בשוק הישראלי, כמו במקרה של ליברליזציה הסחר הישראלית בשנות התשעים. לכן חשוב מאוד לאפשר את פתיחתו של השוק הפלסטיני בגדה ובעזה למגוון רב של שווקים.

עו"ד אורן שפיר, המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית באוניברסיטת חיפה: פוטנציאל הימצאותם של משאבי הטבע באגן הים התיכון הביא את מצרים וישראל לדון באפשרות ההסדרה של הגבולות הימיים ביניהן, אשר לא הושלמה במסגרת הסכם השלום בין השתיים. הרשות הפלסטינית, החוששת כי ישראל ומצרים יגיעו להסכמות בלעדיות, מהרה להכריז באופן חד-צדדי על האזור הכלכלי הבלעדי שלה ולהגיש עמדתה למוסדות האו"ם על פי עקרונות אמנת הים. עמדת הרשות מנוגדת, מסיבות שונות, גם לתפיסה הישראלית וגם לתפיסה המצרית. המאבק הפוליטי והמדיני מול הרשות הפלסטינית והחמאס ברצועת עזה, והיעדר הסכמה על האזורים הימיים עלולים לאתגר את הפיתוח של חלק מהמאגרים שבקרבת הגבול הימי בין ישראל, מצרים ורצועת עזה. במציאות זו, נכון לבחון אפשרויות והסדרים שיאפשרו שיתוף פעולה ואיזון אינטרסים לניצולם של משאבי הטבע לרווחת מדינת ישראל, מצרים והפלסטינים.

ד"ר שירי צמח שמיר, בית הספר לקיימות במרכז הבינתחומי הרצליה: משבר הקורונה חושף את הצורך בביטחון תזונתי הנשען על ייצור מקומי, במידת האפשר, דבר המסייע לשפר את הכלכלה המקומית. הים התיכון עשוי להוות מקור זמין לחלבון איכותי בעתיד הנראה לעין, ככל שנצליח לבסס אופטימיזציה של שיתוף פעולה אזורי. שיתוף פעולה אזורי בין מצרים, עזה וישראל (ואולי בעתיד גם מדינות נוספות) בשמירה על בריאות המערכת האקולוגית הימית, יאפשר הבראה של המערכת הזאת וגידול בכמות ואיכות הדגה הטבעית. שיתוף פעולה ליצירת מקורות נוספים של חלבון כדוגמת חקלאות ימית, עשוי גם ליצור מקומות עבודה נוספים עבור התושבים המקומיים, בתקווה לנורמליזציה בעתיד הקרוב.